

BADIIY TARJIMADA KONTEKSTNING O'RNI VA UNING TARJIMA JARAYONIGA TA'SIRI

Ergashov Otabek

*Alisher Navo'i nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti
universitrtining tarjima nazariyasi va amaliyoti fakulteti 4-bosqich talabasi.*

otabekergashov0114@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada badiiy tarjimada kontekst tushunchasining mohiyati, uning turlari hamda tarjima jarayonidagi ahamiyati atroflicha yoritiladi. Lingvistik, madaniy va pragmatik kontekstlarning badiiy asar tarjimasidagi o'rni nazariy va amaliy misollar asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, kontekstni noto'g'ri talqin qilish natijasida yuzaga keladigan tarjima xatolari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kontekstni chuqur anglash badiiy tarjimaning adekvatligi va estetik qiymatini ta'minlovchi asosiy omillardan biridir.

Kalit so'zlar: badiiy tarjima, kontekst, lingvistik kontekst, madaniy kontekst, pragmatik kontekst, tarjima adekvatligi, badiiy matn.

Kirish

Bugungi globallashuv davrida turli xalqlar adabiyotini bir-biriga yaqinlashtirishda tarjimaning, ayniqsa, badiiy tarjimaning ahamiyati beqiyosdir. Badiiy tarjima orqali bir xalqning milliy tafakkuri, madaniyati, tarixiy tajribasi va estetik qarashlari boshqa bir xalq tilida qayta yaratiladi. Shu sababli badiiy tarjima oddiy axborot almashinuvi emas, balki murakkab ijodiy jarayon hisoblanadi.

Badiiy asar tarjimasida tarjimon faqatgina til bilimiga emas, balki keng dunyoqarashga, madaniyatlararo tafakkurga va badiiy didga ega bo'lishi lozim. Aynan shu jarayonda **kontekst** tushunchasi markaziy o'rin egallaydi. Kontekstni e'tiborga olmasdan amalga oshirilgan tarjima badiiy asarning mazmunini buzadi, obrazlar mohiyatini yo'qotadi va o'quvchiga noto'g'ri ta'sir ko'rsatadi.

Mazkur maqolaning maqsadi badiiy tarjimada kontekstning o'rnini nazariy

va amaliy jihatdan asoslab berish hamda aniq misollar orqali uning tarjima sifatiga ta'sirini ochib berishdan iborat.

Kontekst tushunchasi va uning tarjimashunoslikdagi talqini

“Kontekst” atamasi lotincha *contextus* — “bog‘lanish”, “aloqa” ma’nolarini anglatadi. Tilshunoslikda kontekst ma’lum bir til birligining ma’nosini aniqlashda ishtirok etuvchi lingvistik va ekstralingvistik omillar yig‘indisi sifatida talqin qilinadi.

Tarjimashunos olim V.N. Komissarov kontekstni tarjimon uchun ma’no tanlashda asosiy mezon deb hisoblaydi. Uning fikricha, so‘zning lug‘aviy ma’nosi emas, balki kontekstda yuzaga keladigan funksional ma’no tarjimada hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Badiiy tarjimada kontekst quyidagi asosiy turlarga bo‘linadi:

lingvistik kontekst;

madaniy (ekstralingvistik) kontekst;

pragmatik kontekst.

Lingvistik kontekst va uning badiiy tarjimadagi ahamiyati

Lingvistik kontekst so‘z, so‘z birikmasi yoki gapning atrofidagi til birliklari bilan bo‘lgan munosabatini anglatadi. Aynan shu kontekst orqali ko‘p ma’noli so‘zlarning qaysi ma’noda qo‘llanilganini aniqlash mumkin.

Misol:

Ingliz tilidagi “*He is a cold man*” jumlasini olaylik.

So‘zma-so‘z tarjima: “*U sovuq odam*”

Kontekstga asoslangan tarjima: “*U hissiz (beparvo) odam*”

Agar tarjimon lingvistik kontekstni hisobga olmasa, obrazning xarakteri noto‘g‘ri talqin qilinadi.

Yoki Shekspir asarlarida uchraydigan “*fair*” so‘zi kontekstga qarab “go‘zal”, “adolatli”, “och rangli” kabi ma’nolarni anglatadi. Badiiy tarjimada ushbu so‘zning to‘g‘ri ekvivalenti faqat lingvistik kontekst orqali aniqlanadi.

Madaniy kontekst va milliy kolorit masalasi

Madaniy kontekst badiiy tarjimada eng murakkab jihatlardan biri

hisoblanadi. Chunki har bir xalqning o'ziga xos urf-odatlar, an'analar, tarixiy realiyalari mavjud bo'lib, ular badiiy matnda bevosita yoki bilvosita aks etadi.

Misol:

Ingliz adabiyotida uchraydigan *"Thanksgiving dinner"* tushunchasi:

So'zma-so'z tarjima: *"Shukronalik kuni kechki ovqati"*

Madaniy kontekst asosida: *"Amerikaliklar uchun muhim bo'lgan milliy bayram dasturxon"*

Agar tarjimon madaniy kontekstni bilmasa, o'quvchi ushbu tushunchaning mohiyatini to'liq anglay olmaydi.

O'zbek adabiyotidan tarjima qilinayotgan *"to'y"*, *"mahalla"*, *"hashar"* kabi birliklar ham boshqa tillarda aynan madaniy kontekst asosida izoh yoki moslashuv orqali berilishi lozim.

Pragmatik kontekst va muallif niyatini ochish

Pragmatik kontekst muallifning maqsadi, nutq vaziyati, kinoya, istehzo va emotsional rang-baranglikni anglashga xizmat qiladi. Badiiy asarlarda ko'pincha so'zlar yashirin ma'noda qo'llaniladi.

Misol:

Ingliz tilida *"What a genius you are!"* jumlas:

To'g'ridan-to'g'ri tarjima: *"Qanday dahosan!"*

Pragmatik kontekstda: *"Qanday ahmoqsan!"* (kinoya ma'nosida)

Agar tarjimon pragmatik kontekstni sezmasa, matnning asosiy mazmuni yo'qoladi va o'quvchi noto'g'ri xulosa chiqaradi.

Badiiy obraz va kontekst uyg'unligi

Badiiy asarda har bir obraz muayyan kontekst orqali ochiladi. Qahramon nutqi, muhit tasviri, muallif izohi kontekst bilan uzviy bog'liq. Tarjimonda esa ushbu uyg'unlikni saqlash mas'uliyati yotadi.

Masalan, Cho'lpon yoki Abdulla Qodiriy asarlaridagi qahramonlar nutqidagi milliylik va tarixiylik kontekstga asoslanib tarjima qilinmasa, obraz sun'iylik qoladi.

Kontekstni e'tiborsiz qoldirish natijasidagi tarjima xatolari

Kontekstga e'tibor bermaslik quyidagi muammolarni keltirib chiqaradi:

soʻz va iboralarning notoʻgʻri tarjimasi;

badiiy obrazlarning buzilishi;

asarning estetik qiymatining pasayishi;

oʻquvchi tafakkurida notoʻgʻri tasavvur shakllanishi.

Amaliyot shuni koʻrsatadiki, aksariyat tarjima xatolari aynan kontekstni yetarli darajada tahlil qilmaslik oqibatida yuzaga keladi.

Badiiy tarjimada kontekstni toʻgʻri qoʻllash usullari

Tarjimon quyidagi usullardan foydalanishi lozim:

matnni toʻliq va chuqur oʻqib chiqish;

muallif davri va madaniyatini oʻrganish;

ekvivalent va funksional moslikni tanlash;

zarur hollarda izoh va sharhlardan foydalanish.

Bu usullar tarjimaning adekvatligi va badiiyligini ta'minlaydi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, badiiy tarjimada kontekst tarjimon uchun asosiy yoʻnaltiruvchi omil hisoblanadi. Lingvistik, madaniy va pragmatik kontekstlarni chuqur tahlil qilish orqali tarjimon asarning mazmunini, muallif niyatini va estetik ruhini saqlab qolishi mumkin. Kontekstga asoslangan yondashuv badiiy tarjimani oddiy til almashtirishdan ijodiy jarajonga aylantiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Komissarov V.N. *Teoriya perevoda*. – Moskva, 1990.
2. Nida E. *Toward a Science of Translating*. – Leiden, 1964.
3. Baker M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. – London, 2011.
4. Salomov Gʻ. *Tarjima nazariyasi asoslari*. – Toshkent, 2003.
5. Qodiriy A. *Oʻtkan kunlar*. – Toshkent.